

TARİX**QORQUDŞÜNASLIQDA YENİ ƏSƏR HAQQINDA****«Dede Korkut kitabı. Dresden nüshasının «Giriş» bölümü
(Metnin Transkripsiyonu və Açıqlama Notları)».****Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, Ötügen yayınları, İstanbul, 2006, 160 s.****S.ƏLİYARLI*****Bakı Dövlət Universiteti***

Osman F.Sertkayanın «Ötügen» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş olan 160 səhifəlik əsəri yalnız «Kitab-i Dədəm Qorqud» araşdırmaları listəsində deyil, türkoloji elmin günümüz kataloqlarında önəmli bir yer alacağına inancım var. Ona görə ki, sıradan bir yazı yox, təcrübəli bir elm fədaisinin çoxillik çalışmaları, düşüncə və yeni nəticələri ilə yüklənmiş olan analitik biçimli bir əsərdir.

Əsər ənənəvi qayda ilə bölümlərə ayrılmamış. Əslində bütün bir mətn görkəmindədir (təsəvvür yaranır ki, kağız üzərinə bir nəfəsə tökülmüşdür), «Dede Korkut araşdırmalarının aşamaları» başlığı ilə Qorqud kitabının çap və öyrənilmə tarixi 10 (8+2) mərhələyə bölünmüşdür (s.8-13). Yazar, Dresden və Vatikan əlyazmalarının, açıqlamalı olaraq, yeni yayınlарının hazırlanaraq ortaya gətirilməsini «səkkizinci və son mərhələ» kimi qəbul etməkdədir. Lakin səkkiz üstünə daha iki mərhələ (Dədə Qorqud ensiklopediyası və kitabın «karşılaşdırılmalı sözlüğünün çox ciddi şəkildə yenidən ele alınaraq hazırlanması») əlavə etmək fikrindədir. Qənaətimcə, Osman F. Sertkaya son üç mərhələnin hələ hərəkətdə, yəni bitməmiş olduğu fikrini paylaşmaq istəməkdədir. Zira əlyazmaların yeni açıqlamalı (izahlı) mətnlərinin və müqayisəli sözlüyünün yaradılması nəhəng bir işdir. Və indiyə qədərki yayın və araşdırmalar bu nəhəng iş üçün yalnız başlanğıc ola biləcək səciyyədədir.

Haqq üçün buradaca bildirməliyəm: Osman F. Sertkayanın əsəri D əlyazmasının açıqlamalı («açıqlama notları» ilə) yeni yayımının hazırlanması yolunda çox ciddi bir çalışma səviyyəsindədir. Dəyərli məsləkdaşımızın bu incələməsində D nüsxəsinin (hələlik «Giriş» bölümü üzrə məhz mətn transkripsiyonu və açıqlama qeydləri yer almışdır. Yəni yazarın bu əsəri D əlyazması üzərindəki onun böyük araşdırmasının ilk bölümüdür və özü anladığı kimi, «bunu, digər kısımlar təqib edəcəkdir» (s.6). İnşallah!

Sonrakı parçalarda bir-birinin ardınca «Metnin bulunması və təsvifi» (Heinrich Fleischer və Heinrich von Diez), «Öncü çalışmaları» (von Diezin «Denkwürdigkeiten von Asien», II, Berlin, 1815 əsərindən başlayaraq I Dünya müharibəsinə qədər) Qorqud kitabının ayrı-ayrı boy və mövzularına həsr edilmiş ilk tədqiqatlar xronoloji sıralama ilə listəyə alınmışdır. Təbii, kitabın ilk və ünlü araşdırmaçılarından olan V.V. Bar-

toldun yayımları (dörd boyun rus dilinə tərcüməsi və açıqlamaları) da bu listəyə alınmışdır.

Əsərin «Metin neşirleri» hissəsi (s.14-18) Kilisli müəllim Rifat Bilgənin İstanbul, 1332 (1916) nəşri ilə açılır. Bunun üçün hörmətli məsləkdaşımız oxuculardan saysız alqış duası qazanacaqdır. Dədəm Qorqud kitabının Vətən sahəsi Azərbaycan və Türkiyədir. Kilisli Rifat bəyin nəşri, ilk dəfə bütün mətni əhatə etməklə yanaşı, kitab və onun 12 boyu üçün Vətənə dönüş aktı kimi dəyərlənməyə layiqdir. Bu nəşrin həyata gəlməsi üçün, «Heinrich Friedrsh von Diez tərəfindən Dresden yazmasından istinsah edilərək Berlin Devlet Kütüphanesi'ne verilen nüshanın fotografları Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni reisi Ali Amiri Efendi tərəfindən Maarif Nazareti vasitəsiylə getirilmiş idi» (s.14).

Xatırlatmaq istərdim ki, bu tarixi işi yapmış olan hər iki kişi: Əli Əmiri Əfəndi və Kilisli Rifat bəy bundan azacıq öncə Mahmud Kaşqarlı «Divanı»nın qeyb olmuş sayılan mətnini kəşf edərək nəşr olunmasına rəvac vermişlərdi. Daha doğrusu, Kilisli Rifat bəy, bundan bir il öncə «Divanı»n birinci cildini artıq nəşr etdirmişdi (1915). Qorqud kitabının ortaya çıxması, onun ecazkar dil və məzmun gözəlliyi öncəki işə ara vermək zərurəti yaratmış, nəticədə 1916-da Dədə Kitabımızın boyları 184 səhifəlik bütün bir kitab şəklində işıq üzü görmüşdür (ərəb əlifbası ilə).

Osman F. Sərtkayanın çalışmaları ilə Dresden və Vatikan nüsxələrinin mətn nəşrlərinin tam listəsi artıq tutulmuş sayıla bilər (D nüsxəsi mətn nəşrlərinin ümumi sayı 19, V nüsxəsininki isə -4). Yabancı dillərdə (ingilis, rus, alman, serb-horvat, fars, fransız) olan 12 sayda çevirmə nəşrləri də ayrıca bu listəyə alınmışdır. Bununla yanaşı, 1975-2005-ci illər arasındakı (nə üçün yalnız 1975-dən başlayaraq?-S.A.) filoloji (nədən yalnız filoloji?-S.A.) açıqlamalar-elmi məqalələr listəsinin (s.19-22) verilməsi də bu çalışmaların nəticəsidir. Ancaq bir halda əsərin qayəsi boyların açıqlanması ilə bağlı ensiklopedik bilgi verməkdir, bu listə daha dolğun ola bilərdi. Bunun üçün başlıca Türkoloji mərkəzlərin basın-yayın fəaliyyətlərini izləmək yetərli idi.¹

Ancaq sözü keçən listədə yabancı dillərdə yayımlanmış bulunan məqalələrin verilməsi çox önəmli, zira bu məqalələrin izlənilməsi bilinən çətinliklər səbəbindən hər zaman mümkün olmayır.

Əsərin ağırlıq mərkəzi Qorqud kitabının «Giriş» bölümündə keçən 73 kəlimənin açıqlamaları verilən qismidir (s.24-150). Yazarın öncə ayırmış olduğu «Açıqlanan 73 kəlimə və şəkil» (s.27-29), «Tıpkıbasım və transkripsiyonlu mətn» (s.30-45) parçaları da bu əsas bölümün xidmətinə verilmişdir, yəni hər üç başlığa sığınmış olan mövzular bütün bir tədqiqat mətni yaratmaqdadır. Məmnunluqla qeyd etmək olar ki, əsərdə istifadə edilmiş olan fotofaksimile (tıpkıbasım) «Kitab-i Dədə Qorqud Ensiklopediyası» (Bakı, 1999) nəşrindən alınmışdır. Adı keçən ensiklopedik nəşrdə verilən faksimile, D nüsxəsində olduğu kimi rənglidir, çünki nüsxənin orijinalında boy başlıqları, bir sıra cümlə, kəlimə və durğu işarələri qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Daha öncəki mətn nəşrlərində istifadə olunmuş faksimilelər isə yalnız bir rəngli (ağ-qara) idi.

¹ Örnək olaraq baxınız: Şəhla Tahir qızı, Solmaz Azayqızı. «Kitabi-Dədə Qorqud dastanının Bakı Dövlət Universitetində tədqiqi. Bibliografik göstərici». BDU nəşri, Bakı, 1999. Yalnız bu kitabda Qorqud boyları mövzusunda yüzlerce çeşidli tədqiqatların listəsi verilmişdir.

Kiçik bir tanıtım yazısında yazar tərəfindən bu 73 «Giriş» kəliməsinin necə, nə şəkildə açıqlanmış olduğunu sıralama ilə şərh etməyə lüzum yox. Yalnız bəzi açıqlamalar ilə bağlı mülahizələrimi bildirmək istərdim.

İlk növbədə tarixçilərdən bəzisinin özü üçün yem etmək istədiyi məşhur öngörü haqqında: «Korku ata eyitti: Axır zamanda Xanlıq gerü **Kayıya** dəgə, kimənsə (kimsənə) əllərindən almaya, axır zaman olup qiyamət qopunca! Bu dedügi **Osman nəslidür**, işdə sürülüp gide yörir».

Bu parçanın Osman F.Sərtkaya tərəfindən təklif edilən oxunuşunu mən tam məqbul sayıram. Buradakı «**Kayıya**» kəliməsindən sonra gələn «**dəgə**» sözünün «**dönə**» oxunması (Ş.Cəmşidov) üçün heç bir əsas yox. Osman F. Sərtkaya haqlı olaraq yazır: «**dön<tön** fiili bu güne kadar hep nun harfi ile yazılmıştır. Diyalektlərdə bile genizleşmiş örneği yoktur...» (s.50).

Azərbaycan tarixçilərindən birinin bu parça ilə bağlı yeni kəşf-sayağı açıqlaması isə budur, qarşınızdadır: «Ona da şübhə yeri qalmır ki, Qorqud Atanın haqqında söhbət açdığı qədim Osman nəslə daha qədim oğuz nəslidir, yəni söhbət Qara Yuluq Osman bəyin ulu babası Bayandır xaqanın mənsub olduğu daha qədim Oğuz nəslindən gedir. Osmanlı imperiyasını yaratmış olan osmanlılardan yox».¹

Osman F. Sərtkaya burada dartışma üçün lüzum görməmiş, ədəbi bir üslubda Ağqoyunlu-Kayı «ilgilərinin olup olmadığı gibi» mövzularını tarixçilərimiz üzərinə buraxmağı tərcih etmişdir (s.50-51). Deyənlərlə bağlı fikrimi bildirmək istərdim.

1. «Dədə Qorqud tarixi mənbədir» məqaləsinin müəllifi öz açıqlamasını Əbubəkr əl-Tihraninin «Kitab-i Diyarbəkiriyə»si üzərində qurmağa cəhd etmiş. Ancaq bu cəhd tamamilə əsassızdır, çünki bu kitabda Ağqoyunlu sülaləsi üçün «Osman nəslə» təsnifi yoxdur. Qaynaqlardan heç birində də belə bir şey yox. Ağqoyunlu hakim və padişahları «Osman nəslə» deyil, «Bayanduri» ünvanı ilə yaşamışlar. 1394-1434 arasında adı tarixlərə düşmüş olan Qara Yuluk Osmanın (Uzun Həsən onun deyil, qardaşının nəvəsi idi) ismi, geriye yönələrək, «ulu babası Bayandır xaqanın mənsub olduğu daha qədim oğuz nəslinə» necə keçə bilər?

2. Ağqoyunlu səltənətinin XV yüzilin ikinci yarısında şöhrət qazanması («ad çıxarması») başlıca olaraq xaçlı Avropa saraylarının Osmanlı imperatorluğu ilə kəskin rəqabətinə bağlı idi. Osmanlı səltənəti isə artıq Murad Xudavəndigar zamanında (1360-1389) Avropada at oynatmaqda idi. Onun zamanında, Mehmet Fatihin tarixi fəthindən çox öncə bu dövlətin paytaxtı Edirneyə, yəni Avropaya qondurulmuş oldu. Belə bir dövlətin varoluşu Oğuz türkləri və onların söz sənəti üçün təbii olaraq öyünc və qürur mövzusunə çevrilmişdi. Nəzərə almaq gərəkdir ki, Oğuz dünyaduyumu üzərindən hələ «Səfəvi qasırğası» keçməmişdi, oğuzların Azərbaycan evi İran dövlətçilik və mənəviyyat arabasının ardına bağlanılaraq şiəlik aşınmasına uğramamış idi. Bütün bu səbəblərə görə «Osman nəslə» (və ya «Osman oğulları») yalnız Qorqud kitabında deyil, yazı sənətinin başqa örnəklərində də (o sıradan zamanın tarixi «Vaqiənamə»lərində) eyni mzmunlu öygülərlə yad edilməkdə idi.

Yalnız «Topkapı Oğuznaməsi»² deyilən abidəni ələ alalım. Burada «Osman nəslə» ünvanına deyilən alqışlı öygülər belə bir düzümdə keçir:

¹ Yaqub Mahmudlu. «Dədə Qorqud tarixi mənbədir». Dədə Qorqud 1300. BDU nəşri, Bakı, 1999.s.16

² İstanbulun Topkapı Muzeyinə mənsubdur. İlk dəfə Zəki Vəlidi Toğan, sonralar isə O.Ş.Gökçay tərəfindən yayınlanmışdır.

«Doğalıdan devletlü, ulalıdan saadetlü.

Ulu sultan budağı, Gazi xanın torunu».

Bu «Oğuznamə»yə bəlkə də son araşdırmasını həsr etmiş olan mərhum Bahaəddin Ögəl yazdığı kimi, «Osmanlı padişahlarının ünvanı da, «Devletlü, Saadetlü» idi».¹ Doğrudan da, burada «Osman nəslü» damğasını daşımayan kəlimə yoxdur: «Ulu sultan budağı», B.Ögəlın müşahidəsincə, Səlcuqlu Sultan Toğrula işarədir. «Qazi xanın torunu» (nəvəsi) isə bizlərdə «Doğum şəhadətnaməsi» adlanan rəsmi bəlgə sifətindədir, çünki Osmanlı taxtına oturanlar Osman **Gazi** və oğlu Orxan **Gazinin** törəməsi idilər.

3. «Dədəm Qorqud» kitabında gün kimi aydın «**Kayı**» damğası keçməkdədir. Tarixçilər isə son yüzildə Ağqoyunluların Kayı boyuna mənsub olduğunu təsdiq edən heç bir bəlgəyə rast gəlməmişlər. Bir sözlə, Qorqud dədənin «Giriş» də Osman nəslı ünvanına «soylamış» olduğu parçanın ismi keçən bir tarixçi tərəfindən «yeni oxunuşu» tarixçi zorlamasından başqa bir şey deyildir.

Osman F. Sərtkayanın bu kimi xüsusatlara əsərində yer ayırması, H.Arashlı, O.Ş.Gökyay, Ş.Cəmsidov kimi tanınmış Qorqudsünasların nəşrlərində «filoloji zorlama» (s.102) hallarına qarşı zıxması təqdir edilməlidir. Fəgət etiraf etmək zorundayam, Osman bəy özü də bəzən bu «filoloji zorlama» istəyinin təsirində yan keçə bilməmiş.

Mənə belə gəlir ki, Qorqudsünaslığın bəlkə də ən böyük bəlası «yanlış istinsah» aramaqdadır. Dəyərli araşdırmaçılardan bəziləri üçün bu, başlıca hədəf, hətta qayə olmuşdur deyə bilirik. Hətta D nüsxəsində «1000-dən çox söz və cümlənin» təhriflə yazıldığını qürurla bəyan edənlər var. Bu nüsxənin mətnini deyil, yalnız və yalnız «**bərpa etdiyimiz mətndən**» (?)² istifadə etməyi çox acıqlı bir tövrlə başqalarından tələb edənlər var.

Canım məsləkdaşlarım, ilk öncə gəliniz Dədə Kitabımızın öz mətnini, öz imla və dəstxəttini qorumağa, yorulmadan və usanmadan anlamağa çalışayın. Və ən sonda, çıxılmaz durumda mətni «bərpa etməyə» (Ş.Cəmsidov), «düzəltməyə» (T.Tekin, O.Ş.Gökyay, H.Arashlı və bəzən bu sətirlərin yazarı), «təmir etməyə» (O.F.Sərtkaya) girişəyin. Amma belə olduqda da «yüz ölç, bir biç» atasözümüzün tövsiyəsi ilə hərəkət edəyin. Axı, söyləyin, D mətnində «Qaraqoç (at)a qıymayınca...» cümləsindəki sonuncu söz nə üçün, nədən V nüsxəsində olan «minməyincə» ilə əvəz edilsin? Fikrimcə, belə bir «təmir» üçün əsas yox. Yox ona görə ki, D nüsxəsində həmin cümlə 10-cu sətərdə (s.2) keçməkdədir, sonrakı 11-ci sətərdə isə «Ər malına **qıymayınca** adı çıxmaz» cümləsi gəlir. Bütünüylə aydındır ki, nüsxənin müstəsihi türkcəni gözəl bilirdi. Və bildiyi üçün də **qıymayınca** (**qıy**, **qıymaq feli**, **qıyımlı/qıyımsız feli** sifəti) imlasını işlətməmişdir. Sözə yüklənmiş olan dərin semantik yükü bildiyi və anladığı üçün ona üstünlük vermişdir. Mən yenə Bahaəddin Ögəl hocanı örnək olaraq anmaq istəyirəm: «İlim, daima yeni ataklar, yapıp gelişme zorundadır. Bunun için biz metni, karşılaştırma yolu ile, **Dede Korkut** dili ile anlatışına yaklaştırmak için, elimizden geleni yaptık. **Ancak herhangi bir zorlama yapmadık**. Karşılaştırma yolu ile, bazı sözleri yenileyip değiştirdik. **Karanlık olanları isə aynen bıraktık**».³

¹ Bahaəddin Ögel. «Dede Korkut Kitabının eski ve yazılı kaynakları hakkında (Торкапи sarayındaki Oğuz destanı parçaları ile karşılaştırma)». Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1988, TTK Basım evi, Ankara, 1994, s.117.not.13.

² Şamil Cəmsidov. «Kitabi Dədəm Qorqud», Elm nəşr., Bakı, 1999.s. 73-278; «Kitabi-Dədəm Qorqudun Şmidə nəşri». «Elm», № 39-40,21.XI.2003, s.7.

³ Bahaəddin Ögəl, eyni əsər, s.114.

Və sonda, Türkiyəylə bağımsızlıq qazanmış Türk cumhuriyyətlərinin münasibətləri baxımından önəmsiz olmayan bir məqam haqqında. «Türkiyə Türkcəsi», «Osmanlı Türkcəsi» (s.5,52) anlayışları tam normal və tarixi, ancaq yeni cmmhuriyyətlərin dillərinin «Türk ləhcələri» kimi təqdim edilməsi (s.7 və s.) mənəcə uğurlu təsnifat sayılamaz. Azərbaycan və Türkiyə türkcələri nisbətən yaxın tarixdə, təqribən 670-700 il öncə ayrı-ayrı «ləhcə» durumuna gəlmişlərdir (son zamanlar təmas etdiyim kitablardan birində Ahmet Vefik Paşa dilindən «**Ləhcə-i Osmani**» anlayışına rastladım və bunu heyretə varmadan qəbul etdim).¹

Günümüz tarixdə isə söhbət dövlət dillərindən getməkdə. Onların hər birini, heç bir fərq qoymadan, uyğun və münasib anlayışlar ilə dəyərləndirmək gərəkdir.

Yazımı Osman F.Sərtkaya əsərinin «Sunuşu»undan aldığım bu cümlələr ilə bitirmək istəyirəm: «Dede Korkutun Dresden nüshasının «Giriş» bölümü... başlıqlı bu çalışmam Dresden yazması üzərindəki çalışmanın ilk bölümü olup, bunu digər kısımlar takip edəcəkdir. Çalışmamı ıkmal edip yayımlaya bilirsəm, bir vəsiyəti yerinə getirmiş olmanın mutluluğunu təcəddəyəmə, hocalarım Ahmet Caferoğlu'nun, Muharrem Ergin'in və Orhan Şaik Gökyay'ın ruhlarını şad edəcəyimə inanıyorum» (s.6).

Bu möhtəşəm və savab işin yollarında məsləkdaşım Prof. Dr. Osman Fikri Sərtkayaya başarılar diləyirəm.

Dövlətlü, səadətlü bəyim hey!

**НОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В КОРКУДОВЕДЕНИИ:
«КНИГА ДЕДЕ КОРКУДА. ВВОДНАЯ ЧАСТЬ ДРЕЗДЕНСКОЙ РУКОПИСИ»**

С.АЛИЯРЛЫ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена рассмотрению научных проблем, изложенных в книге Османа Ф. Серткайя «Книга Деде Коркуда. Вводная часть Дрезденской рукописи». В статье используется единый историко-филологический метод, анализируется сущность ошибочных установок по ряду важных исторических тем, в особенности по вопросу о родословной Кайы-Османлы в эпосе.

**“DEDE KORKUD BOOK. THE PREFACE OF DRESDEN MANUSCRIPT”
BY OSMAN F.SERTKAYA**

S.ALIYARLI

SUMMARY

Article is dedicated to the studying of main scientific problems in the Dresden manuscript of “Dede Gorgud Book” by Osman F.Sertkaya (Istanbul, Otuken Publishing house, 2006, 160 p).In the article historical-philological methodology had been used and was analyzed the misunderstandings in the explanation Kayi-Osman dynasty subject.

¹ Atalar Sözü (Müntehabat-1 Durub-1 Emsal). Doç. Dr.Recep Duymaz, Gökükübbe yayınları, İstanbul, 2005, s.31.